

ШЫҢ

ИДЕГЕП ОРБАЙН, КЫЗЫП АЖЫЛДААР

Президентиниң селектор хуралы

Эрткен субботада Тыва Республиканын Президентизи Ш. Д. Ооржак мал кыштаглаашкынының кандыг янымга чоруун турарының талазы-биле селектор хуралын эрттирген. Анаа тус-тус районнарның удуруп баштаар организарының удурукчулары, республиканың министрлер, эргелен башкарылга, хандырылга, садыг, сан-хөө болгаш өске-оога организмнің удурукчулары олурушкан.

Президент хуралда ажыдып тура, Репик харылзаваларыңче идилин турар бо берге үе-чада бистин республиканың ажалы амдыралыңа мал ажал-агыын конугу чугула черин ээлеп турар. Ажы-биле чугаадаарга, Тываның чоңу амгы үеде мал ажылдан кирип алган ашка-хөөск-биле амдырал-чурттан турар. Бүдүрүп турар элдине, сүдүгүс, дүгүсүс бисти чемерин, хепкерин турар. Ол продукуларымысты салым-саарың өске бараарга ориан тургаш, амдырал турар бис дээрзин бүгү кижилер угап болаар болза чогуур.

Ынчангаш республиканың Чазаа мал ажылдаан байдалда ичээлгеңин төвүңе доктаамал тургузап, селектор хуралын ай санылда эрттирип турар. Ииет, бистер Чазак кижигинери, Президент мен бодум-даа, мал кыштаглаашкының ички районда кандыг байдалда чоңу турарын эми билер бис. Ындыг болза, бүгү районнарның болгаш республиканың көдөзө ажыл-агыйга, чоңуң хандырылганыңа хамарышкан организмнің ажалдакчылары радио, телефон харылзаваның дузазы-биле чыгып алгаш, чер болганда мал кыштаглаашкынының кандыг чоруун турарын, кандыг дуза негеттиниң келгенин тодаралып алгаш, ол чүүлдер талазы-биле болтадырлар чоруура хемчеглериң дүжүрүмү ан турар болзувуса, бо кыштан эки үнүп ан болур бис. Селектор хуралга болган чугулаң, ботгайларга чоңура дээң хемчеглериң бүгү районнарның мал ажылдакчыларыңа динилдиниң чедирин чыгырга даргаарыңдан дилеп тур мен — деп чугаалаан.

Кыштаглаашкыны кандыг ажалыг эртти турарың болганда районда байдалың дугайыңа динилдиниң кылырыңа биле ирраак районнарның чыгырга даргаарыңа 8-10 минута, чоок болгаш чүгээр байдалыг районнарның удурукчуларыңа 3-5 минута бээр кылдыр дүжүрүмүң, республикада нинти байдалды таныштырыр-биле көдөзө ажыл-агый министр В. О. Оюнга сес берген. Оң доңчулуп динилдиң биле:

— Мал кыштаглаашкыны чамдык черлерде, чикээлээрге, Тандының «Револуцияның чал-быхың», Бин-Хемин «Кызыл тараачы», Улун-Хемин «Ийн-Таз» совхозтарында эки эртип турарың, республикада эртип турарың чүгээр чыла турарың байдан чүгээр-биле турар. Эрткен күжүн кайы кире хөө мал хораның билер бис. Оң улумуңдан республикада 9100 тонна ээти, 3470 тонна сүтү чедир албан. Эрткен чылдың кыштаглаашкыныга болза, малдың хорамчазы нинтиң-биле эржең турарын чугаалаар алар. Ындыг болза, бо кыштаглаашкының эрткен үш айларында яны-бүрү чыла-гааннардан (варыг, чүт болгаш оорлашкындан) 2 муң хире — бола, 9,5 муң шээр, 658 чылды мал, 300 баш хире нү чидирлиң болган бис. Ол бүгү малды диниң денди-биле эччеш шилчелер болза 278 тонна болур, а ол ээти саарган болзувуса, 153 миллион рубльдиң ап болур турган бис. Харымсаңа чоң чоруустан

ам беин ол хире улуг каражага таварышкан-дыр бис. Амгы үеде Сүт-Хөл, Чөөн-Хемин, Каз-Хем, Эрин районнарның ажалдакчыларыңа удурук берге-белеткең тургустунуң келген. Агаар-бойдузук бо чойын таарымга чок болганыңдан ол болгаш өске-оога чамдык районнарның малыга четпир хемчээлдиң чептериң белеткеп ап шыдааның билдингир. Ынчаарга сген, тараачы чүгээр болган районнардан артыкшылыг мал чепин белеткеп, сөөртүп алыр хемчеглериң албайн турарын ук районнарның удурукчу ажылдакчыларыңа четпеш ажылы деп санаар алар.

Каз-Хемин барык бүгү, Тандының «Межеген», «Россия», Сүт-Хөлүн барык бүгү, Чөөн-Хемиктин «Большевик», Улун-Хемин «Арыскан», Эрзинин «Нарын» ажыл-агыйларың сүт-бараан фермаларыңа малдың ажаалда-чептергеңиңиң конугу куду деңгээлде тургустунган. Бо фермаларның санапчылары хүндү бир инектен 1-2 литр сүтү саап ап турар. Байдал ыңдыг турал-ла, ол ажыл-агыйларың удурукчулары болгаш специалистер саар инектериң чыде баглан тургаш чегерер, дүңүг суг-биле сугтар, бөдүр чептерин болбазарыңа бээр хемчеглериң албайн турар.

Республикада амгы үеде мал оодаашкыны эгелээ. Бо хүнээр чедир 34 муң хураган, 740 бизаа адынткан. Чаш мал хулдуп адырның чамдык белеткеп чок бооп турарын чоктаа чок чоруткан ханалда иредеткен. Чоокчу үеде бар-ла бүгү күштү чаш малды ойнадырду хулдуп адырныч угладырлар чугула. Бо чылын 290 муң анык, хураганы, 27 муң бизааны камталан алыр сорулга салдынып турар.

В. О. Оюң көдөзө ажыл-агый специалистерин болгаш малчынарның мурунда туруп турар сорулгаларга ыксызыг биле доктаган. Оң соода тус-тус районнарның удурукчуларының динилдиниң аян эгелээ.

Бай-Тайга район. Хар улут дүңкениң болза, кыштаглаашкының ам дээринең чүгээр. Малчынарже үнүңчүлериниң доктаамал идилин турар. Районда даразымча улут берге-белеткеш тургустунуң келген. Тускайлап берген ашканы республиканың баш черлериндең чорууп бербейн турарың, малчынар болгаш бюджет организацияларының ажалдакчыларыңа декабрь айдан бээр шалын албан. Бизин болгаш хөмүр-даш садым алыр ашка база чок. Оон улумуңдан бизаа болгаш ашка турар берген, шололар, савиктер хамдарыңны кырында келген.

Президент бо районун удурукчуларыңа хамарыштыр мындыг ясылыг шүгүмчүдөң чылган Районда кара чамгыс

сүт-бараан фермазың эрткен күзүн-не доңурун, оун мынчага чедир кылган шыдааның. Ынчангаш сүт саадазы ийи патан кудулаан. Чакса белеткеп кошпак, президиңиң чарлык кезин беин чок, бар урелдини 80-90 хуузу негелдеге дүшпеш.

Мөгүн-Тайга район. Малдың өлүп хораар чоруу эрткен чылда турганымдан кудулаан. Шээр мал март айда массалык-биле оодап эгелээр. Мал чепини курлавырын немей тургузуп ап турар. Ак-Чыраада 50 тонна сизини, Улун-Хемде 100 тонна саваның белеткеш. Ол чүүлдерин сөөртүп алыр дээрже транспорт чок бооп турар. Совхозтарың машиналары беини, артык хемчеглериң чоңундан анаа туруп берген. Районда хөмүр-даш шуут үзүлген, макарони, крупа аймаа бир недела хиреде четпир. Ынчаарга республикадан районче шилчелес ашка ай-ай-биле келбестеш туруп бээрже, ажал-ыше конугу-да белге бооп турар.

Макаа Президент динилдиниң үе кирген, мындыг саналды бүгү районнарга бүк келээ: «Республиканың сан болгаш почта черлериниң удурукчуларыңның ажылы конугу шүшпеш дээрзин билер мен. Оларже көрүп орбайн, боттарыңар тускай камгаламды сан-хөө болгаш почта ажылдакчыларың тургустун. Кызыл-биле дорт харылзаваны тургузуп алынар. Понедельникте ол үеде маваа чедип келиң. Бо айтырып мындыг янымгы иштерип алымың.

Тес-Хем районда мал одаларың далбайлап эгелээниң база ажыл-агыйга азт күжүң ажылдаарың-биле 2 муң хомут, дуганы болгаш өске-оога дериң-херекселериң салып алганың. Президент эки деп демдегелээ. Оон ийи бо чылдан бир дуагаар боллар дүңгүн хомдарыңни коданарын доктаамал кинээлгеңге алыр ол сиянилерге сүмелээ. Дүңгүн хойларың амдыгаштан эки азыраас болза, шала чаксар оларның күлге хураганарын эвес, а боттары хөйү-биле чүдөп өлүп болур.

Селектор хуралга бүгү районнарны динилдиң деп эгелээ деп чугаалады. Район бүрүзүне байдалды дегерезин билжир берге. Хуралга кылдыңган динилдиниң тургустунуң турарың Президент селектор хуралыңниң соода, анаа киржин турган харымсаңага ажалдакчылар-биле дораан шилчелериң.

Оога үчүл болгаш аш-чөп аймаа-биле бергенде эгелээ районнарже автоколларның понедельниктең эгелеш кыя транспорт организацияларың чорулары дүжүрүмүң. Машиналарга салыр аккумуляторларың өске черлердең дилеп тыяарын үргүлчүлээр, өске артык кезектериң таарыштыр хуураар. Донган болгаш үргелген кудуктарың эки септеш, ажалдага кинир, ажалдагыларын эччеш дүжүрүмүң алыр талазы-биле далгалар берлиңге.

Республиканың Президентиниң болгаш Чазаа Тываның бүгү чоңунуң, мындагы малчынарның ажыл, амдыралыңа кайы хире улуг кырыңиң салып, ол айтырыгың холдап салбайн турарын селектор хуралдарыңа адылган турар хемчеглериң бадыктып турар. Кайла-даа, мындагы көдөзө, малда ажылдап турар кижилериң өл-бо черлерге илеп орбайн, кызып ажалдаарын Президент каш удаа ооналап демдегелээ.

Оларның аразыңдан «Шынны» корреспондентизи Таан-оол Хертеке болгаш «Тувинская правда» солунун кыдык эргелеңчиз Любовь Жинке диктофоннарны тываскан.

Оон ыңдыг «Шынны» Советтер болгаш социал айтырыглар кылдының эргелекчизи Надежда Эргекке, «Тувинская правда» корреспондентизи Людмила Костоюкага, радионун болгаш телевидениеңиң корреспондентилери Кеңен Ооржакка, Светлана Давыдовага, Мииши-оол Оондага, «Тыва Республика» солунун ажалдакчыны Ека-терина Таиновага тус-тузуңда 5-5 муң рубль шаңал ашканы тываскан.

Шангал алган журналистерге чедиршинерин үзөп, кадынар!

Сандро МААДЫ,
«Шынны» корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ
СОҢГУЛДАРЫНЫҢ
ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТӨП
СОҢГУЛДА
КОМИССИЯСЫНДА

«Тыва Республиканың улус депутаттарының соңгулдарының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуңуң 54 чүүлүңе дүшүр Төп соңгулда комиссиясы 1993 чылдың апрель 11-де даразымча соңгулда округтарыңа үнүп чоруткан депутаттар орнуңа улус депутаттарың соңгулдарың эрттирериң доктаар-кан.

Кызыл хоорайның № 11 Октябрь, Кызыл районун № 80 Кур-Чер, Өвүрүн № 86 Дус-Дэг, № 88 Солгур, Тадының № 100 Межеген, Чеди-Тейини № 104 Хову-Аксы болгаш Тес-Хем районуну № 110 Чыргалаңды округтарыңа.

Улус депутаттарыңа кандидат депшидиниң 1993 чылдың январь 26-дан февраль 27-ге чедир болур.

Төп соңгулда комиссиясының телефону 3-59-67.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайның төп почтазының ажылдакчылары Ольга Петровна Шатохина, Ольга Чозимова Эртелек посылдалары, чагаа-бикетерин шарып, чер-черже чоруларыңа белеткеш сорт-чакчаларың бир өрзүңде калып ажалдап турарлар, Улус-тук хуралга чүүлдерин олар дүргөн бүртүкп, аялзааш, почта дамылаар машиңа чүдүрүп чоруларыңа база организаастарлар.

Ондар ОХЕМЧИКИҢ
тыртыткан чүрү.

Тыва Республиканың Дээди Арбитраж суду-
ораалчындыгы А. К. Б. Маады соңгуур дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ
ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Конституциязының (Үйделин Хоойлузуңуң) 92 чүүлүңе дүшүр Тыва Республиканың Дээди Советиниң доктаалы: болза:

Тыва Республиканың Дээди Арбитраж судунун даргазының ораалчындыгы Лариса Кур-Базыровна Миддың соңгуур-Тыва Республиканың Дээди Советиниң Даргазы
К. БИЧЕЛДЕР,
Кызыл хоорай, 1993 чылдың январь 15, № 429.

Тыва Республиканың Дээди судунун кежигүңүс
Ю. Т. Стал-оолду соңгуур дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ
ДОКТААЛЫ

«Россия Федерациязының судьяларың эрге-байдалдарың дугайында» Россия Федерациязының Хоойлузуңуң 6 чүүлүңе дүшүр Тыва Республиканың Дээди Советиниң доктаалы: болза:

Тыва Республиканың Дээди судунун кежигүңүс Юрий Түдүшев Стал-оолду соңгуур-Тыва Республиканың Дээди Советиниң Даргазы
К. БИЧЕЛДЕР,
Кызыл хоорай, 1993 чылдың январь 15, № 430.

Номчукчу айтырыг көдүрүп тур

ДОШ ЧОК АРТАР БИС БЕ?

Бо чүгүдү арга-чадарда чүдөп чү болур ирги дээр бижиң олур мен. Чүгө бодумуң эвес, харым чагыс чер-чурттуларымның болгаш мыңгыл хөй келбеш хандыкымдыг кичи бүртүрүмү мурунундан-даа болур мыйнап. Чүвениң ужуру мыйдыг, бо чылдын Кызылдың кайла-ста даңгууда хөккее ойнаар болгаш конкылаар чагыс-даа дош кылдыман. Агы-агы өөрдиге черлеринде болгаш будуруге, албан черлеринде ажалдап турар аныктыр, конкы спортунга хандыкымдыг кижилер бо чылды дош үнөйиң турар.

Чаа кыш келген, Маргылаа, оюннарны эрте эгелеш алыр болган харым-даа коммерциялыг маргылааарың организм заастар деп неск кичи ара-быста дуудуруң-даа турдуус. Шаа дым-хар улугады берген мен беин оолдар эш тыртып турдулар. Ынчангаш кичи чамдыкта хей-эт кире

РЕДАКЦИЯДАН: Бо чааа паралажгы үнүп турал, республиканың спорт комитетиниң харымсаңага ажалдакчы Н. Кузенин бо чүгө харымны берген бо чылды дош кылдыманмы иши. Оон спорт тудууларың удуругагы үзүңде кылбаан. А эрткен неделада парк аксында дошун харым аштаан болгаш мында хөккее болган чугуларга чери кымып турар. Ынчангаш маргылаааар эрттирериң аргалары тургустунуп турар дээрин ол адынткан.

Александр БЕГИ,
Хоочун хөккеечи,
Кызыл хоорай.

АДЫҢ СЫКПА, АРАТ

«Арат болгаш тараачын ажыл-агыйлар ажыл-херээ чогуу чере кайы хире айлап, угап баштай бергени, көдөзө ажыл-агый продукулары-биле чоңу хандылар херекке үлү чүл» дээр хевирди айтырып чыгарга тургустунуп келер аларган. Эрткен хүнээр олар республиканың агы-аңгы районнарыңдан Кызыл хоорайга чыгып кээп, конференция эрттирип, хуралдаанын номчукчуларыңа адынткан турган бис. Ынчангаш Арат, тараачын ажыл-агыйларың болгаш көдөзө ажыл-агый кооперативтериң республика ассоциациязың президентизи Д. Б. Шожаттын анаа кылган истектинен чамдык сан-туңуң алап турар, араттарың санадаларыңа, тургузуп кээп турарын ай-байдалыңга, ажыл-чоругагыңа, кичаар ажалдап турарыңга хамарыштыр каксы-даа бол, чуганың чоп үндүрүп ап болбас деп бис.

Арат ажыл-агыйларың саның талазы-биле өзүң, бүт кырыңга быжык-биле тургустунуп кел чыдарың даразымың саның турарың бадыктып болур. Чүдө дие эрткен чылдын январь бирини сан көргүзүлгериң алырга, 249 ажыл-агый санатың турган болза, бо чылдын оола уези-биле алгара, ол сан — 804 четкен. Оларның ажыл-агыйда 98249 чактар, оон иштинде 9003 чактарылга шөүлү чер бар, бо чылдын январь 1-ин байдалың-биле алгара, арат, тараачын ажылдагыларда 12180 болза, 99259 шээр мал бар, шээр мал бажы оон-даа хөй бооп болур дээр оодурулар иштекеде бар. Харва, ары тудуң, азырал турарлар-биле кады, тараачын тарым, карго-фельд олуруп ээти, дүктү, сүтү ажыл-херектиң баштайгы байдалыңгы хире-шаа-был бодуруп турарлар-дыр. Оларга хамаржыр 10 магарыңың, 2 столоня бар. Продакцияны боттары бодуруп ап турар улус магарыңың болур канчал чере күзөсө бооп, ол талазы-биле дуза кадарын чамдык араттарың дилеп турарың чере чөгүт. Амдыраалдан алгара, шынал-ла, мындыг болгай арат кижиниң будуруң продуказың кымын кайда, чүдө-даа салып турарың билдирес боор. «Чогу чүчү кымып турар улугу» деп айтырыгың тургустунуп келиң-даа ыла. Адың конугу тода бижиң, арат ажыл-агыйың магарың деп айттып, ээти сүтү, дагал, тараачын, каргофельди доктаамал садып турар чүе болза, таарымчалыгы болуру ийик. Чон чижин болза! Ээт комбинаттың, садыгыңга, ажыл-агыйларга дүжапарың ыңдыг мыйнап, ыңчалжак бодурун будуруп алган продуказың чонунга боду салып саарар аргалыг болуру күрөсөс кижилер деп деп Бириниң-Хемчик районда «Найыра» арат ажыл-агыйыңче дээрзип чугаазыңдан, көдөзө ажыл-агый продуказың ордарыңның өрөк-үзөңизиниң сарта билдирес болганыңдан 7-10 тонна чыгы ээти туруп чыдарын адынаан, кандыгыңа бодал сагышка кярип кээр.

Араттарың аразыңа ажыл-гыр, тыныгың, эгелен алган ажыл-херээңе сонургалдыг кижилер эвеш эес деп чүе санадаларың, оларның тургузуп турары айтырыгыларыңдан илен.

Арат болгаш тараачын ажыл-агыйларың удуругуларыңдан 26 кызыл көдөзө ажыл-агый талазы-биле дээр-де эртемниң, специалистер-экономистер, юристер, инженерлер, садыг, медицина ажалдакчылары бар, ортумак эртемниң 600 ажыг кичи ажалдап турар. А ыңчаарга арат ажыл-агыйыңны удурукчуларың, кежигүңүриң назыр-хар талазы-биле көөр болза мындыг: 2030 харыг улус 62 хуу, 3035 хар иштиңге кижилер — 26, а 35-тен өрү назылыг араттар — 12 хуу. Назылар талазы-биле кандыг-дыр, денештиривин күрөспө даан. Ажылдың бо хевиринче амиктарың динилдиниң кирип турары эки-дир. Араттарың дүжүлгөңүңдү хүй келген туумуң мен өмөкчигиң, орузуңың, оон үнөңизин, чарыгалың санап болганда, чанчыгың өөриңиң бар чыдарын республика ассоциациязың президентизиң демдегелэңиң таварыгга эвес. Ажылды эгелен алган болгаш, маан олурар эес, тыныгың, адымчир аныктыр сонгаар чедип, заводтар-биле харылзавыг тургаш, машина-

ЖУРНАЛИСТЕРНИ ШАҢНААН

КЫЗЫЛ. Тыва Республиканың Дээди Советиниң Даргазы К. А. Бичелдер эрткен чылдын түнелин-биле Советтериниң ажал-чорууларың чырыдыңга илеспектиң кырыңа бөүк журналистерни шаңнаан. Оларны аразыңдан «Шынны» корреспондентизи Таан-оол Хертеке болгаш «Тувинская правда» солунун кыдык эргелеңчиз Любовь Жинке диктофоннарны тываскан.

Оон ыңдыг «Шынны» Советтер болгаш социал айтырыглар кылдының эргелекчизи Надежда Эргекке, «Тувинская правда» корреспондентизи Людмила Костоюкага, радионун болгаш телевидениеңиң корреспондентилери Кеңен Ооржакка, Светлана Давыдовага, Мииши-оол Оондага, «Тыва Республика» солунун ажалдакчыны Ека-терина Таиновага тус-тузуңда 5-5 муң рубль шаңал ашканы тываскан.

Шангал алган журналистерге чедиршинерин үзөп, кадынар!

(Бистиг корр.)

АГАРТЫЫШКЫН

Ол канчаар боттанып чоруп турарының дугайында россияның чингине ПРОКУРОРУНЫҢ ОРАЛАКЧЫЗЫ ИВАН ЗЕМЛЯНИУШИН ЧУГААЛААН.

Совет эрге-чигарыңың чыдарыңа тоталитаризм дүзүрүмүң укур-дүрүм чок ажылдакчылыкка дөрт милдон хире хаматтарың таарыжы, политиктиң үзөлдөрү дээр кеңемче киртиң, репрессияларга каныгдан. Оларның барык бөдүн милдонунуң амы-тыны үзүп шиткен.

Шак мындыг эрге-хообууза дүшпөс, кара туралыңа ажалдакчылыгыңа уду демсел 1951 чылда эгелээ. Политиктиң хоругдатгыраңыңны баштайгы бөүк хосталган. «Хрущевчү чымчашкыны» үзөңдө буруу чок 800 муң кижиниң чаагы ады эгитиш, стадионы кара бакчынарды хостаан.

— Ыңчалжак кашла чыл эрткенде элдинтиң чүү-агарымышкың чоорту намадан, 1965 чылда шуут соксаан болгай, оон чылдагыны мүйүл — Иле. Дорту-биле чугаалаар болза, агартышкың «ара соксаан», хоойлу-дүжүмчүдүшөс ажалдакчыларың дүшүлүтүңүр, эрткен үеңиң ол халагыты болушкунарың мындыг дугайың мындагы кызыл чүе-чада келген. Политиктиң чак истенсүрүшкүңүң эгелээ. Репрессияларга таварышканың агартырыңың талазы-биле немеде хемчеглериң чүдө 1988 чылдан боттандырып эгелээ. Оортан эгелээ 1991 чылдын төңкүзүнче чедир РСФСР-ниң чоңурагыңа бир миллион дире кеңемче херектерин сайгарып көргөн.

— Ол бүгү дээрже ырақ эвес эртен уездир деп болур хире. А ыңчаарга Россияның Дээди Советиниң бир чыл бурунгулар хулдөп алганы «Политиктиң репрессияларга каныгданарың агартыр дугайында» Хоойлузуңга хамарыштыр чүрү чугаалап болуру?

— Ол дүжүмчү бо чугула айтырым талазы-биле приينيң адыг чаа уг-шип бооп турар. Чаа хоойлу Россияның девес, көрүннө 1917 чылдын октябрьдан эгелеш репрессияларга таварышканың агартыр, оларны хаматты эрдериниң эгилер, укур-дүрүм чок ажалдакчының уруктарың чадылар болган материалдык база моральдык когаралда бодулар шаа-биле чедириниң каныдар сорулуңа салып турар.

— Хоойлуң күңсөдериң кымыг оонаганы?

— Адымчираттыг турум суларга репрессияга таварышканың агартырыңың

ӨРТЕКТЕР ӨЗҮП БООР

Тыва Республиканың Дээди Совети республиканың көдөзө ажыл-агый продукциязың бөлүш материал-техниктиң база оодагы-энергетиктиң курдакчыларың аразыңа чакык жөкү чыгарыңарың, өске-оога чыдагыңарың түнөһтенген көдөзө ажыл-агый адыралыңдык берге байдалды тургузуп турарың-биле 1993 чылда көдөзө ажыл-агый продукциязыңа өртектер дугайында доктаалды хүлөп алган. Ооң-биле Дээди Совет Тыва Республиканың Чазаага бо чылдың февраль 1-ге чедир көдөзө ажыл-агый продукциязыңа өртектер тургузууруң чүрүмү өөриңи көрүң, ол продукция өртектериң хостук болууруң байдалдарың ажалдап кылдырың дааскан. Ол-ла доктаал-биле Дээди Совет Президиумуңга, оон коллегиязыңа республиканың көдөзө ажыл-агыйыңа байдалың болгаш оуну бижылаарың талазы-биле хемчеглериң таалайдык илеткеди белеткээр

— Бистиг корр.

ЧҮГЛЕ ХООЙЛУ ЁЗУГААР

АЖЫК-ЧАРГА КЫЗЫГААР ТУРАР БЕ, ТУРБАС БЕ?

ШИИТПИРЛЭЭР

Тыва Республикасы прокурору А. П. Дамба-Хуурак-биле республиканың «Мемориал» нийтэлелинин баштаар чирини кежигунериник ээлчектег ужуражылгазы январь 21-де болуп эрткен.

Тыва Республикасы прокурору А. П. Дамба-Хуурак-биле республиканың «Мемориал» нийтэлелинин баштаар чирини кежигунериник ээлчектег ужуражылгазы январь 21-де болуп эрткен.

«Масалыг информация чепсектерини дугайында» РФ-тиң Хоойлузувун 43 чүүлүнде редакция парлаттыганын фактыларын шыныдам шылаас болза, негелден чырыкче үндүрүр деп көргөн.

дем тайылбырладым. Мээң ол тайылбырм бүтү бурууну итергөсө кижжи. Мени бо бүгүге кандыг чыдаганын биле чыпшыр тудуп турарымнн ужурутказын билеп чаап көрдүм.

Республика прокурору А. П. Дамба-Хуурак диннамык кылды, Дээди Советтин он чедээ сессиязын докталаан чедээ чүдүрүр дээш чамдык ажылдар корутканын тугаалаан.

«Масалыг информация чепсектерини дугайында» РФ-тиң Хоойлузувун 43 чүүлүнде редакция парлаттыганын фактыларын шыныдам шылаас болза, негелден чырыкче үндүрүр деп көргөн.

«Чангыс дашка арагага саттынгаш...», «Неген тур бис» деп чүүлдерге хамаарыштыр

«Неген тур бис» деп чүүлдерге хамаарыштыр

Республика прокурору А. П. Дамба-Хуурак диннамык кылды, Дээди Советтин он чедээ сессиязын докталаан чедээ чүдүрүр дээш чамдык ажылдар корутканын тугаалаан.

«Чангыс дашка арагага саттынгаш...», «Неген тур бис» деп чүүлдерге хамаарыштыр

«Чангыс дашка арагага саттынгаш...», «Неген тур бис» деп чүүлдерге хамаарыштыр

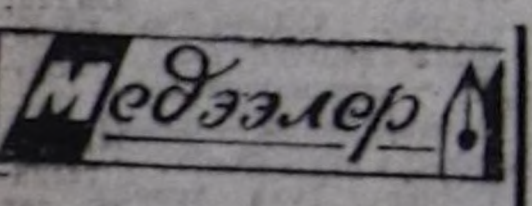
«Чангыс дашка арагага саттынгаш...», «Неген тур бис» деп чүүлдерге хамаарыштыр

Республика прокурору А. П. Дамба-Хуурак диннамык кылды, Дээди Советтин он чедээ сессиязын докталаан чедээ чүдүрүр дээш чамдык ажылдар корутканын тугаалаан.

«Чангыс дашка арагага саттынгаш...», «Неген тур бис» деп чүүлдерге хамаарыштыр

«Чангыс дашка арагага саттынгаш...», «Неген тур бис» деп чүүлдерге хамаарыштыр

«Чангыс дашка арагага саттынгаш...», «Неген тур бис» деп чүүлдерге хамаарыштыр

ЧАА СОРУПГАЛААР БОЛГАН ХҮЛЭЛГЕЛЕР

Бармы-Хемчик районун жайлаачыларында чымчытгы жемчи — хой боодашканын келген.

Республика Федерациязын айыл чок чорук органнын тургускамандан бээр 1993 чылдын январь 24-те бир чым болган.

«Масалыг информация чепсектерини дугайында» РФ-тиң Хоойлузувун 43 чүүлүнде редакция парлаттыганын фактыларын шыныдам шылаас болза, негелден чырыкче үндүрүр деп көргөн.

«Масалыг информация чепсектерини дугайында» РФ-тиң Хоойлузувун 43 чүүлүнде редакция парлаттыганын фактыларын шыныдам шылаас болза, негелден чырыкче үндүрүр деп көргөн.

НЕМЕЖИП ТУРАР

АМ-ДАА КУРЛАВЫРЛААР

Бармы-Хемчик районун жайлаачыларында чымчытгы жемчи — хой боодашканын келген.

«Масалыг информация чепсектерини дугайында» РФ-тиң Хоойлузувун 43 чүүлүнде редакция парлаттыганын фактыларын шыныдам шылаас болза, негелден чырыкче үндүрүр деп көргөн.

«Масалыг информация чепсектерини дугайында» РФ-тиң Хоойлузувун 43 чүүлүнде редакция парлаттыганын фактыларын шыныдам шылаас болза, негелден чырыкче үндүрүр деп көргөн.

«Масалыг информация чепсектерини дугайында» РФ-тиң Хоойлузувун 43 чүүлүнде редакция парлаттыганын фактыларын шыныдам шылаас болза, негелден чырыкче үндүрүр деп көргөн.

Айыыл чок чорук органнын бо хунерде

«Масалыг информация чепсектерини дугайында» РФ-тиң Хоойлузувун 43 чүүлүнде редакция парлаттыганын фактыларын шыныдам шылаас болза, негелден чырыкче үндүрүр деп көргөн.

«Масалыг информация чепсектерини дугайында» РФ-тиң Хоойлузувун 43 чүүлүнде редакция парлаттыганын фактыларын шыныдам шылаас болза, негелден чырыкче үндүрүр деп көргөн.

«Масалыг информация чепсектерини дугайында» РФ-тиң Хоойлузувун 43 чүүлүнде редакция парлаттыганын фактыларын шыныдам шылаас болза, негелден чырыкче үндүрүр деп көргөн.

«Масалыг информация чепсектерини дугайында» РФ-тиң Хоойлузувун 43 чүүлүнде редакция парлаттыганын фактыларын шыныдам шылаас болза, негелден чырыкче үндүрүр деп көргөн.

«Масалыг информация чепсектерини дугайында» РФ-тиң Хоойлузувун 43 чүүлүнде редакция парлаттыганын фактыларын шыныдам шылаас болза, негелден чырыкче үндүрүр деп көргөн.

ШЫН 3-кү арн. 1993 ч. январь 26 ТӨӨГҮВҮС ӨӨРЕДИТ, КИЧЭЭНДИРИП ТУРАТ

(Төнүз. Эгези 1-ги арнада). деп чүсө иден. Айтырмыш монопольси банкында үнүп, «боттарымыстын» чөсө айма...

ларын маяа кирип көрөзү. — Исе харин, чамдык арттарын бугурулге чоруду ам дээрэнде шоолуу сайырм...

Эрени районда «Качык» араат ажил-агийнды дугайнда «көчө» мичап аягыла...

ган бис. Ш. Д. Ооржактын чүгээмизде, сорутталар ара...

(Төнүз. Эгези № 13 «Шын»). Тыва Республиканын Кү...

лектив, а өчү язю-бүрү хевирлерин болуу жуурау...

тээбиле «Чат иштиде бүрүк, чачык иштиде таакым...

кандык иргэ? — Бешки, эн сөөкү хууда бо...

«МИЖИТ ОГЛУХ»

Кыдыраштарынын даштында «Мижит оглу Х» деп машапаттай парала алган, оюмжак көрүш-бүдүшүгү оол Кызылдын башкы инсти...

«Бичи куу куштарын самы деп балетти бот-тымынг урак чүүд көрүлөндө баш...

Чалгаз казысазымда, шө өөлөрич сабынчымда ашак...

ОЛЧАЛЫГ АҢЧЫЛАР

Барың-Хемчик районун айнарында хандыкчыдыг...

«Башкы» СЕТКУУЛ Бо чымды январь 22-нин хунуна республикада чаа «Башкы» деп сеткүүд бүрү...

АГАРТТЫЫШКЫН

Шериг коллегияны ою агартпас деп түнөлдө чоокта чаа ундурен. Суд органыра хамаатылар...

ДЕРТКУ ХУДА БОЛАМЫН

Дертку хууда боламын мынд. Улуг ат-алдарже, бедик албан-дукаале, дээи эрге...

Ол ышак кулак деп санаткак, тускай курттаа чер...

ӨЛЧӨМӨ

Чыдалар солчул өрткөзөп, эжишкылирин салым-чолу ба...

ЫНАКШЫЛДЫҢ БООДАЛ ЧЕЧЭЭ

Өлүм биле амьдырал кожа чоруур,
Өртөмчөйө карагы дүн, чырык хүн бар.
Кадымг, чымчак кижэ хөргөн иштеп чоруур.
Кадым биле карак чажы кадам чоруур.
Салым-чолдун кижэ төксөк савазындан,
Ажыг хоран, аа сүт-даа ижип болур.
Чарышкынчың чиге деген согунуңдан,
Аас-кежик дашкызы-даа бүстүп болур.
Ай, Хүн адаа борбак чери аянчтыкан,
Амьдырал мөңгөжиктеги ынакшылымды.
Кызыл чечээң кыска, оолга сөнгөн тура,
Кырын сымар, бак сеткил четкес менч.
Чарышкынчың сарыг чечээ, боодал чечээ.
Чалымдарга сөзүм болуп артар мыйнаң.

Чалымдарга сөзүм болуп артар мыйнаң,
Частыгыңдан кижэ бүүр чайлаптыңмаан.
Чалым шапкын кем чок уун ынакшылым,
Чынгыс борбак эпчөк сөс-даа уруп болур.
Кудал-дойуну кудук-чайык найрычың,
Кудараалды чуугун сөөргөн эрги душук,
Чад тиккен аккыр өггө адааргааштың,
Чарыг сөс-даа кылым көзүң база магат.
Өргөнөшкөн оолдун, кыстың аразына,
Өчү болуп өзөр, мандыр хоронг бар.
Кудашкылар барын-тогун айтырышкан,
Күрүң берген аас-дым-даа үндүрүп болур.
Келиң, кудээ аразыңе боттарыңар,
Хемирги сөөк октавазын кызыл көргөр,

Хемирги сөөк октавазын кызыл көргөр,
Келер чаштын чырык хүнү дуглаванар.
Чуртталгызын чаа туткан чалымдарың,
Чула, оуду өжүр үрбей, жыктыңар.
Чамык чүе сагыш ышкык бүдө бөрбөс,
Казыргы-даа бөөлдөп алгаш, ужуда бээр.
Ханы ынак эжиге-даа бүзүрөсө,
Карадаштын хүнөөшкүңер база турар.
Эпээди чаш чылдарында ойнал өскөн,
Эжиге-даа сени хүнбей бээр чадал.
Өрткөн өйнүк өздөп чиктиг чалгыс дүнү,
Өрбөнгөн сөс көзү болуп, өөсүүрү магат.
Аас-дымдан оваратымчы чорунар деп,
Аа-не ажы-төдүн чагып-сурган чорза эки

Ада-не ажы-төдүн чагып-сурган чорза эки,
Артат ханал, мурун илсеп, дузалашып, чорза эки
Азгыт кижэ кезе албас хем-даа туруп боор,
Айд, чылда көрүшкөн, дүшпө-даа бар.
Манапшыкыңың ышкычың уруусуңан,
Ваш удур кижэ биабес доктор болуп,
Өскөргөшө, алгы кижээ ынакшааштын,
Өгдө эшти хоза берип база болур.
Өргөнөшө дадай, бак чүе мый турзун,
Өргөнөшөр өргөнөшкө чөлдүт орзуң.
Мындар өттүр манапшыкың сарыналың,
Шыңгыч чүрөк бурзу-ле шыдап артсын.
Чарышкынчың чалгыс чылын шыдавастар,
Чарам бергеш, соонда барып хомудаарлар.

Чарам бергеш, соонда барып хомудаарлар,
Чалгыс борбак часыгы төгү өскүс артар.
Частыгыңи элип алып экин тилпийиң,
Шаарпанчак чуртталгаже кире-даа бээр.
Ажы-чачнар чөрүлдөөң айымалыг-да,
Амьдырал чыргак эсес, хичмек апаар,
Аткан дин-даа, дүшкөн дун-даа човулан бооп,
Ада-не азынчы дүвү далаш кажып чой баар.
Эги чокту база катап элештире дээр боор,
Эргө, дүрбүү эгештирбес багыч чакчыл,
Эргөлдөшкөн, эт-септин херээ-даа чок.
Эки тегинү ханалары туруп калыр, эелер чок.
Чарышкынчың чылдагааның ким-даа биабес.
Салым-чолдун частырың бооп чарып каар бис.

Салым-чолдун частырың деп чарып каар бис,
Чарык десип чачын орта оруп каар бис.
Чалал алган төлүсүң сактып, чоктап,
Салдык адаа илгөжөкө түрөк арз бис.
Өгдү-баштыгы хөрөгөңө ынакшааштын,
Өскүргөң салым-чолдар кайы көсөй.
Адактыгга ынакшааштын эмп-теннир,
Аа-оран, ажи-төдүң каггаңар бар.
Чайгыс дүңүч таалааны амданигаш,
Самың-садар чоруктууа киргенер бар.
Чажыг джигр ынакшылды сурап чораш,
Чараш чагай мага-бууду үрзүнер бар.
Апгайлаш ажып-иштеп, алган иштеп ангылаптың.
Апыл-халап, аарып-аржаан аравыста кайы көсөй.

Апыл-халап, аарып аржаан аравыста кайы көсөй,
Ады-төлү, алган кадай утундулар.
Ижидер-ле түвө сурап, түрөп чораш,
Иди-хептен, ижер-чирден куруг кат.
Ада биле не деп сөг чөргө калгаш,
Аа-оран эңирип, эңигейп каар.
Ара-ташкан оор туржук, арап чонга,
Ада-оран-арагагы ады алгырар.
Бар-ла турган эт-септи төндүр сатаан
Баш уунуе улчуп-тешип хончалаар.
Ада-жыраан мага-ботта чуулук-лаа чок.
Хайгыт хичмек хөлөгөн бооп сүрүп келип,
Амьдырал зөөнүчкөп база баарга.

Январь 26, эрги сан-биле
Февраль 1, вторник, кызыл-
малай той хуну, эр маг-
га-боттук, өөрүшкү-манай-
лыг эл хүн Кежик дилээр,
Учурду берге бижик тудар,
Хай-бөгдөл чарык мансар,
Мал-маган сөздүн, дилеп элдер,
Келиң дилээр, саздылаар, ис
Удурлар, оран-саваже көжөр,
Кыдык чүе бээр, алгырыңа
Эки хүн Бедия даг, хая үн-
сөс, ыяш веспес хүн, Хөөржү-
дуге кылым болур.

Январь 27, эрги сан-биле
Февраль 5, среда, сарыг мени
Февраль 9, хуну, кыс мага-бот-
тук, өөрүшкү-манайы харилеп
Хүн дугулга кылбас чаа тег
Кетпес, кудалавас, уруг ай-
тырбас, эчилтөвөс, сазыг-са-
арылыг кылбас, хөөржүдүлөс,
Хонук эрттирбес, кижиге чүе
Бөрбөс, албас хүн.
Январь 28, эрги сан-биле
Февраль 6, четверг, сарыгза-
мазар дагаз хүнү, кара хүн,
эр мага-боттук, эн илангыя
албан херээ, сонгулдаалар кы-
дырыңга таарышкың-даа бол-
гаш, хуу ажыл-херекке арай
таарышкыс, куда-дой эрттире-
оңгыңе, келиң дилээринеңе, ки-

Алган эжин каапкан баар, ону бода.
Алган эжин каапкан баар, ону бода,
Амы-тыны адың джигр, ону кама.
Кадымшымды камнавайи чоруу бола,
Ханы мнак эжинден-даа чарым болур,
Ажар арттыг, кежер хеминг чуртгарың,
Аржааныңа, артыгыңа айдзыңар,
Чагай чараш чарыкыларын сазып чорза,
Сагыш амыр, сеткил омак, ад-бот кадык,
Кымыр ишке чалгаа болбайи, кежээ чорза,
Хырын тодуг, эгин бүдүн амьдыраар,
Аас-кежик өргөнөриңи шимеп чорза,
Аарыг-аржык, хай-бачыт оюп чоруур,
Аадын, мангун, акша-көпөй бай-даа болза,
Ажы-төл чок чурттаары дег хичимек чок.

Ажы-төл чок чурттаары дег хичимек чок,
Аштыг-хеминг өргөзө бешин эңизээр.
Чаштар үнү дыйналбаска ийи боттун,
Чайгыс чөргө чурттаары-даа халаадайчыг,
Аарыг-даа мыйнаң, аборт-даа мыйнаң,
Ашыанда частыгыңи уржу-даа мыйнаң,
Өргөнөштин өлөй чашты чайгаар дээрге,
Өршээлдиг хүн өргөдөгөн бакылаас,
Ишти-хөнгүн ижиккениңер смелешкеш,
Ажы-төлдү аал сымас азырап аар,
Ижиккестер ийи чара кылгашкылар,
Ашак, кадай уулу ады ышкыларлар,
Назы дөгөш, азырадыр кижэ тыпнас,
Авам ол дээр, ачам ол дээр салгал артнас.

Авам ол дээр, ачам ол дээр салгал артнас,
Азып-тенэңи, чагак тыпнаңа канымчыл ышкаш,
Аалдар кезип, уадуң толар үлүс-садым,
Аар уржуу салым-чолду кергедип каар,
Ашша-мөңгүн чечемейини көөсөй-даа бол,
Өчүгө бээр өлгөзөр-баштаар төлдүт эвес,
Амгы шагынч чажы арзыг кижилериң,
Өлгүгө азыраара тоттун дээр бе?
Кыстыг кижэ, оолдук кижэ ой сөгдөз,
Кырым бөргө, кысымыңи ам кызга чарбыр,
Кызыл хүнүнү соонуува көрүп алгаш,
«Кызыл-дустар» шагың манаар үлгө мыдыг,
Анай-хенце өдөк кырган дешкелесиңи,
Ажы-төлдөр эдек дургаар хаалбаныңи.

Ажы-төлдөр эдек дургаар хаалбаныңи,
«Артык аас» деп кужур чашы четкесинер.
Хөрөгөңи божуур кылым чаяп каана,
Хезиг чаштын аа сүдүн кеңиберек.
Өсүк калган хезиг чаш дег көргөнчиг,
Өртөмчөйө ол дег каржы яламыр чок,
Буяныглар чыгыс холун сумнас болза,
Бурган башкы боуд алгаш, уадууң аар.
Өсүк кижэ чарышкыңга таарышкыш,
Өскөлөр дег уян эвес, кадыг-быжыг,
«Чарык чүе, өскүс чүе» дикшиң соонда,
Чамдык улуу чалымдары бо-ла будуар,
«Өсүк кижээ олгум, хызым бөрбөс мен» дээш,
Өргөнор дээр оолдук, кысты чарып каалтар.

Өргөнор дээр оолдук, кысты чарып каалтар,
Өрүшкүнү чалымың одуң өжүрүп каар,
Өл хаак ышкаш, кем чок хоран чүрөктөргө,
Өжэң-адаан, хан-чин оодаң чалышталары
Өлүм джигр коргунчуг сөс сүрүп келеш,
Өнүктүрүн өжөштиргеш, чарып каалтар.
Эки чурттап, эзержип боор оолдук, кысты
Эге-ле хей адаан-өжөн мыйлар урээр,
Баштайгы чаш ынакшылың савазыңе,
Ажыг хоран, хоп-чип чөргө октаваңар,
Балдыганган ийи чүрөк чөргө кааза,
Алзында боттарыңи ыггажып бис,
Кудал-дойуну кудалавасың жыгырттыржып,
Күржүк чаштар соовус-биле басып чорзуң.

Күржүк чаштар соовус-биле басып чорзуң
Хуулгааның амьдырал бодарыңи.
Эзериңи ийи аңгыр, куу күш туржук,
Эңиктеридг өлөшкүн ит өлүрбөсөң.
Өлүм джигр коргунчуг бак аза-четкер
Өстү, баарың ажиңа чир суйбон келчир.
Аадын-мөңгүн акша-биле садып албас,
Амы-тын дег ынакшылы камнап чогар,
Кара чаштан кады өзүп ынакшаңар,
Хая-даштан, дажыг хемче шураңар хөй.
Сүдүр номдан чаагатыңган ынакшымдың,
Чула одун өжүрбейи камнал чоргар,
Ынакшылың өлүм дээни анаа эвес,
Ыры бешин ылым чаш дег төртүттүңер.

Ыры бешин ылым чаш дег төртүттүңер,
Брак дээрэс сүзүлгөндө адыс алгаш,
Уян чараш ынакшылыч кокла эвэшиң,
Уулу чагай амьдырал бодарыңи.
Хунде бешин хөлөгө бар, бодал чоргар,
Хуаге бешин алаңың чыгар, сөзүңе чоргар
Чагыс катан тайзы баскан башым бешин,
Чарышкыңга, дээралаг чедирип каар,
Мөңгө джигр ынакшылы ирлөп чораш,
Бөгүн, даарта араңардан кыйай бээр мен,
Караңгыда чангыс сымдыс сыйлап бата,
Калтагайже сүзүңиңи ушканың о-лур.
Черин кыры чөлөш тиртып, аксайың аян,
Чечектен каан боодайымыс төнгөнү бо.

Чечектен каан боодайымыс төнгөнү бо,
Сенээ ону номчул көр деп сывгас мен.
Чарышкынч деп сөстү чөргө этенер деп
Чалымдарың чыгып, сурган чорашым ол.
Кымыл чечээм оолдар, кыстар өрүп чораш,
Кыпкан от дег ынакшылым бодарыңи.
Сарыг чечек чери каастан артып калзың,
Чалымдарың баскан элин шимеп чорзуң!
Боолаз чечээм өрүк чалааң, пат-ла болду.
Сөмгү бо оодурулар чарилп калды,
Тос сый санай чыпал алган кымыл чечээм
Тулга чөстүп, доолазы толган калды.
Чарышкыңиңиң сарыг чечээ онду калды,
Салбактарың казыргы хат алгаш барды.

Январь 30, эрги сан-биле
Февраль 7, суббота аксымаар
хават хүнү, эки хүн, эр мага-
боттук хүн, кежик дилээр,
мал олалынар, төд дилээр,
хөргө эрттыр, хөөржүдүлөгө,
хонук эрттирер, өс тигер, куду-
дук казар, саздылаар, кудал-
до, келиң дилээр, хуу чорук-
ка таарышкың.
Январь 31, эрги сан-биле
Февраль 8, воскресенье, кара
күске хүнү, эки хүн, Бажың-
балгат тудар, өг-оранчө кирер,
дээрлигерден дилээр, Кудал-
дой, уруг айтырар. Хөөржү-
дүлөгө кылыр, хонук эрттирер,
дилеңер, колдзыңар эки хүн-
дур.
Монгуш МАДОН тургускан.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (харысхал-
ды секретарь), А. С. Дембелер (под редакторуну орал-
чызы), В. М. Сат. К. К. Сат (кол редакторуну оралчызы),
Н. С. Эрпел.
РЕДАКЦИОННЫЙ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор—3.43-34; келген кижилер чүлөөп алыр
чөр — 3.34-28; кол редакторуну оралчылары —
3.33-91; — 3.34-17; харысхалдыг секретарь — 3.34-92;
оралчылары — 3.45-93.

Эмчи сүмелеп, саналдап, шүгүмчүлөп тур

МАЛЧЫН, ООҢ КАДЫКШЫЛЫ

Кызыл хоорайда туруп турар № 2 республика эмне-
гезин Тываның малчынардыга эмнелге кылдыр эде ор-
ганизацасандыңдан бээр ийи чыл ажып турар. Бу үениң
дургузуна эмнелге кээп, эмнедип турар аарыг киж-
жилер көдөңни ишчилери — малчынар, саанычлар,
болза, хаван ажакчылары, ивижилер, чылгычлар
болаш мал ажылы-биле холбашкан ажыл-иштиг спе-
циалистер болу берген. Бу ийи чылда кылым чорудуп
келген ажылымыс сайгарылааның түнеленишкен алгаш
көөргө, Эрзин, Кызыл, Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл, Танды,
Тес-Хем, Би-Хем, Өзүр, Улу-Хем, Бай-Тайга, Каа-
Хем, Чеди-Хөл, Чаа-Хөл, Барымы-Хемчик, Чөөн-Хем-
чик база Тогу районнарыңа малчынардык кадык-
шык бадалааның эң куду денемге келген болур-дур.

Малчынардык мал ажылы-
биле холбашкан ажылдыг киж-
жилерди, хоорай чурттачы-
ларыңа дегээрге, кадыкшым-
дыңың баскырааның кижэ
кайгап калмас. Оларже, олар-
дың амьдырал-чурттагызын
кадыкшылыңе, эмнелесере
чылгыч эмнелесерге, курут-
тарже, дыштандып бажына-
рыңе эмнелесип, дыштандып
чорударыңе улу кызылөйиң
салып, оода чадарда аржаан-
нып алып артыгың олгары тур-
гудары тон итеститиңиң келген.
Мергежилди ады-биле чаа-
арып келер эмнедип кайы мен.
Амгы үеде № 2 республика
эмнелесерге, тодартыларга,
малчылар эмнелесерге эжил-
дарыг тур мен. Мени дугурдап
турар чүе—эмнел турумың
малчынардык кадыкшыл ба-
далааның эң багайы.

Малчы кижэ бурзууде
ленис ол-ла аарылар барын
ийи чыл улаштыр көрүп тур-
мен; джигр кадык малчын чө-
ле чок-тур, дары-ла шууг
дык чок кылдыр артыгарың
элериң. Дин аарыч чурга-
дан чөргөт, улу-чырышын
оолданаар аарылары, чоон
шофтуду, бар-от хаваның,
бүрөктер аарылары тыңтар,
төң чер системазы баксыраар,
чүрөк-дамыр, чүстөр аарылар
өсүүрү чүе болгай. Ол
бүгү аарылардан малчынар
аарып, чыргадан чоруурлар.
Аарыг дилтер хоочургай
хан аарың база тыңдырар,
бүрөктер, чүстөр аарыларын,
астымы, аллергия кадания-
ды, астерриг кадания-
ды тыңтар чыгарып, ба-
куруңа бажыңаар ижы-
бүрү аарыларын тыңдырар.
Кижиниң кадыкшылың су-
ларзаның бир чок чылдага-
ны дилтериниң үрелиң, баксы-
раарыңды тыңтар. Чижек.
Аарыг, ам арта сазтыг, Кур-
Чер суур чурттуг бир херээ-
не кижэ ол чаксан. Дилте-
ринден чөргө ирик «эжкөктер»
арткан, соока доңгаш, чөлби-
ни ааразындан өскөсигне
дегириниңиң алган, оң кы-
рыңа хан аарыгыг болганын
дан арында, мөңгүдө база
хөрөгөдө ирнинең балгыларды
болган ол сазтыг венни амы-
тымың камнап артыгарың-
быле кезиниңиң кылым турган,
урууң дүжүрткен. Ыд-
дыр арга ажылгаваан
чүе болза, венни амы-
тымың кес кырыңа турган, а
төртүттүңер ужураг чаш төд
дөмөй-ле кадык-шырак болбас
деп чүе билдирең турган.
Дилтериниң аарыг баксы-
раарыңды бир чылдагааны —

ады-чөмдө витаминерини,
малыңы С витаминиңиң чө-
лөсү, Ногаа аймак чөмгө
ажылгавазы. Ол джык чал-
гыс ады чөмдөн база дини
аарыг баксыраар.
Аарыг кижилериниң 71,4 хуу-
зунун дилтери үрелиң баксы-
раан болуп турар, Малчынар-
га дини протезиниң дугайында
чугалаан-даа ажык чок хире.
Дилше протез кылдыртып
алыр дээш оларын Кызыл
кырып, ооңур манал-даа турар
халык чок. Дилан эмнедир
ады турдар дээр бешин ал-
бан-биле меди келген, ооңур-
туг хөбүддө элечег манап
шыдавайн, кадык-ла а түнел
чок чан болбээр. Аарык
ыңчар-ла эдилеп чоруурлар.

Танды, Эрзин районнарже
үнүшүкү кылганымың түн-
нели чүңү көргөсүңа! Бир-
тээ, ырак-улак чөргө району-
га чөдө берген болганымыс-
те, чүдө малчынар-биле кызы-
лаарттып кагайып, суур-
ларын чурттакчы чоңуға
база эмчи ивичилегин кылым
чордуус. Чурттакчы чоңуға
кадыкшыл бадалың база-ла
малчынардык-биле дөмөй-дир.
Элегес суур. Районун төп
эмнелесерге-биле инда уластик
эмнелесерин аразы 70 км. Ол
суурда ферма малчынарды,
улу, бичиң чоң арбын. Бистин
чоранымыс үеде эмчиге кыла-
дып келген 65 кижиниң 26-ы
бичиң уруглар болгар. СФБ-
тин кызыл-булуңага таары-
штыр тургустунуң алгаш,
малчынардык эмнелесер. Чал-
дык суурдан келген 39 кижиниң
22-и база бичиң уруг-
лар болду. А Казь фермазын-
га баргаш, джигр аарыг улус-
туң джигр кадык өлгөргө-даа
эмнел, туруп турдуус. Ам
каңтар, арга-ла херек. Дини
эмнедир-биле малчы-

нары, дөмөй аас болуңу.
Кызыл дөмөй улус эдилең.
Олар хөөдүлериң, эжилдеп,
ад тыңдыр, ооңуңар кижилер-
даа тыңдыр, өг-бүлө ажыл,
саар, кадарың мал-маны,
ажы-төлү өргөдөгөн салбас.
Салым-чөл, калчар-даа харак
чок байлал деп чүе өл-дур.
Нары суур, Кызылгар чоңу
чөр. Дилгит орай, Чыттырал
эмнелесер бар-даа бол, дини
аарың эмнелесер арга мала чок.
А джигр аарыг кижэ кайы хөй.
Алаа барган, көвтөргө тур-
густунуң алдымыс. Бөдүүң сап-
лайла олурган кижиниң джигр
эмнелесерге байлал таарыч-
чок болбайн каңтар. Диниң
эмчег манап кижилер
эмчиге кызып, чай бөрбөс. Хүй-
дөйр элечок туруп, кудугун
алган дини эмнел, туруп дөд
чүвениң даржактымың чүдү
дээр. Эмнелесер, чалгыс улаа
ажылгаар шпристервице
чөдөшөй барган. А алаа
шпристери дайымыңа турда
чөдөк. Аарыг ижиге үе мана-
гы — хичимек. Бодум херек
чүдөдөриниң шугуңу сөөртүң
чордун: бөрмашымы, эмнел-
ни, хер-херекселдериң, шпри-
стервице.

Көдээ эмнелесер дини эм-
нелесер дегир-херекселдер-бир
хандыртырмаан. Стomatолог
эмчилер чок. 1962 миң-ла
стоматологтар чөк турган,
1993 чылда база-ла стоматоло-
логтар чок, чединес. Эмчи
кадрлар-биле четчелзениң тал-
дыс-биле Тывада джык улаа,
карангы дун дүшкөңи-биле
дөмөй-дир.

Тываның чоңунуң, малчына
малчынардык кадыкшылды
кажан чүдөөрдөңиң алыр улус
бис. Оларга ким дуваларың?
Ам чөдө чүңү каңчар бис?
Виктор ТАСХАНОВ.
Stomatolog.

ӨӨРЕНИКЧИЛЕРИ ХӨЙ

Кызыл-Чыраа ортумак шко-
лазында шуңту үкен ийи башы-
ың ажилдап турар. Оларын
аразында чангыс бө школага
үр үеде ажилдан келген башы-
кы хөй. Ынакшылың бичи-
рээниң — Лидия Малчиновна
Балыт. Ол эртем-билеңге
баштайгы башымың 1919 чыл-
да Самагалдай сууруң 7 чыл
школыныга өөренип иргенип
чегээңи. Ону 1959 чылда
дооскан. Башкы болуп ийи
күзелиңиң ады-биле Кызылда
күрүңниң башкы институту-
го өөренип кирген, 1961 чыл-
да дооскан. Ол-ла чылдан Кы-
зыл-Чыраа ортумак шкoлазын-
га эге класстар башкылар
эделген. Оон келесинде Лидия
Малчиновна ынак ажилдыда
ам-даа ажилдаптыңан. Чангыс
школага бүгү пазымы бараал-
ганды деп чөдө оюнчук эвес.
Оон шилеп алган мергежилне-
ге бердинген оң бешин хер-
чиден турар. Ажилдан келген
чылдарының ишинеда ол джык
хөй өөреникчилерин доостур-
ган. Оларын аразында кан-
дыг-даа мергежилден кижилер
бар. Чижээ, ол-ла шкoлаа
эге клас башкылар турар,
«РСФСР»-ниң улу өөреникте-
риниң тергениң деп хөрөк
демдестери чагынамың чору-
ур.

Лидия Малчиновна чүдө
мурнакчы башкы эвес. Сазың
човонгыр аа, Беш ажы-төдүн
нези, Уагу уруу Светлана Но-
восибирскениң салды институту-
нда дооскан. Кызыл хоорайда
бухгалтер-экономист бооп
ажылдап чоруур. Орзун уруу
Саяна Саратовтун башкы тек-
никумун дооскан. Амгы үеде
Кызыл-Арыг суурда дуузал
школыныда күш-ажыл баш-
кызым Эн хөймөр уруу Салкы-
бозо-ла аламыз дөдөп, башкы
болтуруңа белеткениң турар.
Ичанаган хундукту Лидия
Малчиновнага 32 чыл ажил-
дан школыныга ам-даа чо-
далдычы үдүлүң килерини,
күш-ажылдыг чединиңиңиңиң,
садыкшылың күтөп кады.
Даш-оол ТАНОВ
Социал-педагог.

«Шын» — солун дамчыштыр
Бистин ынак олтувус акы-
мыс, дүңчамыс, ачавыс Ваза-
Кара эртем-билеңиң чедип алгаш,
Кызылдың № 1 КПТУ-энига
ийи чыл ажилдап, кан-кадык
чораш, адык-чалык азының-
дан чарып, күүздөп чок хуну-
даныңиң хондуулан алыңи-
биле уруу Азияга өскүс арты.
Аар кижималады бистин-биле
деңге үзөңгү, дөткөчкө көр-
гүскөн човууска — ажилдап
турган коллективни КПТУ-1-ге.

Кызыл хоорай Красноармейская 100. Индекс 667000.
ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва
Республиканың Дээди Сове-
ттиң Бопша Чазаа «Шын»
солунниң редактор
коллектив
Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

БУЯНЫҢ КИЖИ

Каз-Хем районун Дезиг-
Аксы суурда өскүс уругларын
дуузал шкoлазының кижизини-
дикчи башкысы Болат Буру-
наевич Шаала ол-ла ажилдан-
да 25 чыл ажилдап турар.
Бичиң чаштарга ынак башкы
өскүс уругларын өздүтү адан-
ды болуп келген. Сазың чован-
гыр, кээргөчели-биле ол өске
башкылардан ылгалды өөр-
никчилериниң кадык-бир дил-
дээң, ителдизин чөргө хер-
лекке албайн барбас, ымап
күүсүдөр.

Ол боду база бичиңизинден
берге амьдыралды көрүп өс-
көн. Оон төрөөң адазы Буру-
на Шааламын, улу амызы
Семенин, адазының кады те-
рээр дунмазы Леонид Дугар-
жагы Би-Хем районуң Өкө-
ке ажы-төдүн азырап, мал
мадал олурган улусту, 1949
чылда «контр» дээр тууду
бажымыңаш, үндөш чок чөргө
он-он чылдарга шидиң каан.
Адазы хоругал адаанга бир
чыл болгаш өлгөн. Оон соонда
бичиң оолдун амьдыралыңа
карангы хүнөр эгелзэн. Улуо